

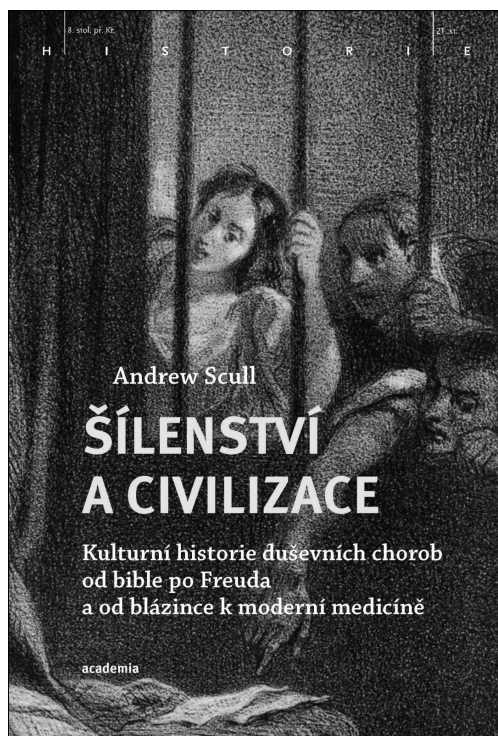
PROBLEMATICKÁ PROCHÁZKA PO DĚJINÁCH ŠÍLENSTVÍ

Andrew Scull (2019), Šílenství a civilizace. Kulturní historie duševních chorob od bible po Freuda a od bláznince k moderní medicíně. Praha, Academia.

Pavel Kalina

S knihou Šílenství a civilizace od Andrew Sculla přichází do českého jazykového prostředí u nás ne zcela obvyklý typ publikace, vnímající zdánlivě čistě odbornou disciplínu v širších kulturních souvislostech. Takový přístup je nesporně osvěžující a často nutí k zamyšlení. Autorem knihy je sociolog britského původu působící na University of California San Diego, přičemž dějiny psychiatrie jsou tématem, které ve svých publikacích rozpracovává od 70. let. Kniha, která v loňském roce vyšla v českém překladu, je pravděpodobně jeho nejambicióznějším dílem. Kniha zachycuje historické období od 8. st. př. n. l. do současnosti, a prolínají se v ní dvě linie: dějiny kulturních obrazů „šílenství“ a dějiny psychiatrie jako oboru medicíny. Proplout mezi úskalími, která s sebou tato šíře tématu nese, není jednoduchý úkol, a čtenář při četbě opakovaně váhá nad tím, nakolik se to autorovi knihy podařilo. O tom však později.

Původní název knihy zní „Madness in civilization“, což lépe odráží jedno ze Scullovy základních východisek: „šílenství“ paradoxně existuje nejen v protikladu k civilizaci nebo pouze na jejím okraji. Naopak, je středem zájmu umělců, teologů, lékařů a přírodovědců, ale zároveň se týká téměř všech lidí – ať už přímo, protože máme vlastní zkušenost s rozumovými a emočními poruchami, nebo nepřímo, protože jimi

trpí členové naší rodiny a přátelé. Šílenství je neodmyslitelnou součástí civilizace, nelze ho z ní vydělit“ (s.13). Výraz „šílenství“ pak Scull preferuje kvůli tomu, aby do chápání historických událostí a jevů nevnašel moderní koncepty.

Zejména Scullovo využití výtvarných obrazů šílenství a také obrazu šílenství v literatuře k osvětlení jak evropská předmoderní či raně moderní společnost „šílenství“ vní-

mala je nepochybně přínosné. V knize se nicméně opakovaně vyskytují tvrzení, která jsou přinejmenším sporná a v některých případech bohužel jednoznačně chybná, což v očích čtenářů může oslabit její celkové vyznění. Pokud jde o sporná tvrzení, problém často není v samotném faktu jejich diskutability jako spíš v tom, že Scull tato tvrzení opakovaně neopírá o odkazy na literaturu, neřkuli prameny, takže nám bere možnost jeho pohled verifikovat. Uvedme několik případů.

Je těžké ubránit se dojmu, že Scullovo líčení vztahu západoevropské a islámské civilizace středověku je poplatné současnému diskursu, zdůrazňujícímu závislost středověké Evropy na arabských překladech antických autorit. Dobrá, autoři jako Ibn Sína (Avicenna) měli na Evropu skutečně trvalý a sotva docenitelný vliv. Scull se ale ocitá na tenkém ledě v příliš rozsáhlých zobecněních, jako když tvrdí, že „hluboko v šestnáctém století byla učená medicína v Evropě ještě do značné míry nástavbou medicíny pěstované a rozvíjené v arabském světě“ (s. 84). To je tedy přinejmenším slovo do prance. Především je třeba si uvědomit, že už samo přeložení arabsky psaných textů bylo kulturním transferem, ne mechanickou prací. Dále je možné se ptát, zda autor opravdu důkladně prostudoval dějiny medicíny pěstované v Montpellier či Salernu, aby mohl vynášet takto striktní soudy. Také se lze ptát, zda tradice chemické medicíny, za jejíhož zakladatele bývá označován Paracelsus, ale jejíž kořeny zřejmě sahají do středověku, a kterou opravdu nelze pokládat za nástavbu arabské medicíny – zda tato tradice sama o sobě Scullova slova ne-li nevyvrací, tedy přinejmenším neproblematizuje.

Dejme tomu že interpretace středověké medicíny je dnes spíše historickou záležitostí. Scull ale podobně velkoryse přistupuje i k podstatně bližším událostem. Pozornost, kterou věnuje architektuře ústavů pro choromyslné, je nepochybně záslužná. Téma, bohužel, zůstává v dalších kapitolách nedořečeno, a naopak se můžeme jen zamýšlet, zda je vhodné renomovaný *Niederösterreichische Landes-Heil- und Pflegeanstalt für Nerven- und Geisteskrankheiten Am Steinhof*, jak zní původní název ústavu, označit prostě jako blázinec. Zda by naopak nebylo na místě alespoň stručně popsat jeho urbanistickou strukturu, a zmínit hluboce humanistickou architekturu jeho kostela, navrženou Otto Wagnerem, jenž bral mimořádný ohled na specifickou funkci této svatyně. Nebyl celý projekt připomínající relativně autonomní, v zahradě volně rozložené město spíš vizí paralelní polis, než „blázincem“ – ostatně stejně jako obdobně řešené pavilonové soustavy Ústavu choromyslných císaře Františka Josefa I. v Kroměříži, Královského českého zemského ústavu pro choromyslné v Bohnicích či dalších obdobných ústavů?

Dojem nahodilosti a jisté roztržitésti bohužel přetrvává i v těch pasážích, které pro většinu čtenářů budou patrně nejvýznamnější – tedy tam kde se autor věnuje moderní psychiatrii. Kniha se poměrně rozsáhle zabývá léčbou traumatizovaných vojáků za první světové války. To je na místě, šlo nesporně o jeden ze zlomových momentů v dějinách oboru. Je pochopitelné, že se Scull staví silně kriticky k bezohledné elektrošokové léčbě postižených vojáků, provozované některými německými a rakouskými lékaři. Scull v této souvislosti jako jistou protiváhu sice zmiňuje Nonneho

léčbu hypnózou, ale neinformuje čtenáře o terapeutických snahách Karla Abrahama a Sándora Ferencziho ani o konání 5. mezinárodního psychoanalytického kongresu v Budapešti v září 1918. Nezminí ani, že účelem terapie nemuselo být vracet vojáky na frontu, ale do práce, což souviselo s otázkou případných penzí. Bylo by také zajímavé srovnat, jak se na „nervový šok“ dívali lékaři, kteří rozhodně nestáli na straně německého či rakousko-uherského eráru: Například z paměti Václava Fleischmana, jenž se stal na italské frontě legionářem, by se dalo usoudit, že jej vnímal spíš jako simulování důstojníků. V podstatě dehonestující je pak Scullův popis Freudovy účasti v poválečném procesu s Juliem Wagner-Jaureggem, pozdějším držitelem Nobelovy ceny, pod jehož vedením byly rovněž uplatňovány brutální elektrošoky, kdy Freudovo dobrozdání přispělo k osvobozujícímu rozsudku. Odbýt sofistickovaný a pro obor klíčový obsah tohoto dobrozdání, které by si zasloužilo samostatný rozbor, slovy „profesionálové se podpořili“ rozhodně nezvyšuje vědeckou úroveň Scullova textu (s. 309). Stejně tak je sotva relevantní informace, že se Wagner-Jauregg později přiklonil k nacionálnímu socialismu. Bylo by to jistě důležité, kdyby jeho metody našly pokračování v praxi lékařů wehrmachtu. Ale k tomu nedošlo, resp. ne hned na začátku války: Až do roku 1943 bylo zapotřebí pacientova souhlasu k aplikaci elektrošoků. Brutální léčebné postupy nemusely nutně souviset s politickou orientací toho, kdo je prosazoval, jak se Scull zřejmě snaží naznačit.

Právě tak může být lehce matoucí způsob, jakým je zarámován Scullův popis geneze a rozvoje praktikování lobotomie. Není

jasné, proč Scull informuje čtenáře o tom, že Portugalsko bylo v polovině třicátých let „zbídačenou zemí, kde vládl pravicový diktátor“ – pokud tedy nemá být naznačen obskurní původ této (jakkoli může být zavádějící) posuzovat dějiny medicíny dnešními očima) mírně řečeno problematické metody. Její původce, zakladatel moderní angiografie (a rovněž pozdější nositel Nobelovy ceny) Egas Moniz měl ale za sebou významnou politickou kariéru ještě za portugalské první republiky, a jako ministr za Partido centrista dokonce zastupoval Portugalsko na mírové konferenci ve Versailles. Skutečně děsivé možná nebyly ani tak jeho iniciační pokusy jako spíš dnes neuvěřitelné rozšíření těchto praktik ve Spojených státech a dalších zemích, kde pravicový diktátor rozhodně nevládl.

Scullova kniha se celkově vyznačuje soustředěním na západní Evropu a Spojené státy. Najdeme v ní velice zajímavé rozborů obrazu duševní nemoci v anglojazyčné literatuře a filmu, ale Čechovův *Pokoj číslo 6* z ní vypadává právě tak jako psychiatrie sovětské éry, dodnes neprozkoumané otázky zneužívání psychiatrie v ostatních zemích východního bloku či kritika kolonialistické psychiatrie z pera Frantze Fanona. Pokud ale budeme knihu číst tak, jak byla myšlena, tedy jako zprávu o situaci v euroamerickém kulturním okruhu, pak nutno konstatovat, že jde o nepominutelný příspěvek k jeho poznání.

Jistě nejzávažnější otázky kladou poslední stránky Scullovy knihy, kde autor kritizuje praxi současné farmakoterapie, navázané na uznávané, byť obecně kritizované klasifikace ICD a DSM. I zde však v textu najdeme určité rozpory. Scull nejprve ironicky naznačuje, že farmaceutický

průmysl využívá neléčitelnosti duševních obtíží, aby o několik odstavců dál mluvil o nevléčitelných, celoživotních chorobách jako je diabetes. Logicky bychom se tedy mohli ptát, zda je i cukrovka jen produktem farmaceutické lobby. Otevřenou zůstává otázka, zda má plošné rozšíření farmakoterapie vůbec nějakou alternativu. Ze Scullových popisů by se dalo odvodit, že by chemickou léčbu měla ideálně nahradit

psychoterapie. Při některých diagnózách to ale nemusí platit. Navíc je trochu optimistické myslet si, že psychoterapie nemůže nikoho poškodit. Scullovu knihu tedy lze vnímat jako racionální varování před potenciálním nebezpečím invazivních metod, jehož účinnost bohužel oslabuje místy málo podložená argumentace.

Autor je historikem umění a architektury.